

ВИКОНАВЧИЙ ПРОЦЕС У ТЕОРІЇ ЦИВІЛІСТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

THE EXECUTIVE PROCESS IN THE THEORY OF THE CIVILIZATIONAL PROCESS

Щербак С.В., к.ю.н., доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумський державний університет

Стаття присвячена дослідженню сутності, змісту, обсягу та структури нової процесуальної категорії «цивілістичний процес», а також властивостям виконавчого процесу в теорії цивілістичного процесу. Проведено аналіз еволюції поняття «юридичний процес» і зроблено висновок про створення в сучасній процесуальній науці передумов для синтезу наукового знання в теорію цивілістичного процесу. Досліджено наукові підходи до розуміння цивілістичного процесу, окреслено компоненти цілісності цивілістичного процесу з розкриттям їх особливостей у виконавчому процесі, розкрито засоби охорони, захисту та відновлення прав фізичних і юридичних осіб у виконавчому процесі.

Ключові слова: юридичний процес, цивілістичний процес, теорія цивілістичного процесу, виконавчий процес, відновлення права.

В статье исследуются вопросы содержания и структуры новой процессуальной категории «цивилистический процесс», а также свойства исполнительного процесса в теории цивилистического процесса. Проведен анализ эволюции понятия «юридический процесс», в результате чего сделан вывод о создании в современной процессуальной науке предпосылок для синтеза научного знания в теорию цивилистического процесса. Освещены научные подходы к пониманию цивилистического процесса, проведена характеристика компонентов целостности цивилистического процесса и раскрыты их особенности в исполнительном процессе, раскрыты способы охраны, защиты и восстановления прав физических и юридических лиц в исполнительном процессе.

Ключевые слова: юридический процесс, цивилистический процесс, теория цивилистического процесса, исполнительный процесс, восстановление права.

The article is devoted to the study of the essence, content, scope and structure of the new procedural category of the civilization process. In the domestic doctrine, the concept of the civilization process is associated with the influence of harmonization processes on law-enforcement activity, the "Europeanization" of the civil process, which is the basis of the emergence of the civilization process, the improvement of existing procedural mechanisms aimed at the protection, protection or restoration of subjective rights of persons to ensure their compliance with international standards.

The evolution of the legal process has been followed: the idea of the unity of the process has periodically arisen at different times of the formation of procedural thought, but was especially actualized during the post-reform development of the state, accompanied by a change in the perception of the legal process, its civilizational characteristics and laws, which led to the conclusion that a modern processual science prerequisites for the synthesis of scientific knowledge in the theory of the civilization process. It has been proved that in the theory of civilization the executive process is considered structural component along with the notarial, civil and economic process of the generalizing scientific category – a civilized process that has not received legislative registration and consolidation.

Through the executive process, the state ensures the implementation of the function of enforcing the decisions of the courts and other bodies, and therefore the legal relations that arise in connection with the implementation of court decisions and decisions of other bodies are also predominantly associated with the power of the state, which consists in restoring the rights persons who were protected in another process (civil, economic, notarial), in the case of voluntary non-enforcement of orders of a court decision or decisions of another body obligated person in the order determined by you by the Constitutional Procedural Law by the bodies of the state executive service or by a private executor, authorized by the state to execute the executive process.

The function of restoration of violated rights of the payer should be determine the lateral directions of the direction of the executive process towards the priority of the interests of the payer, who pays the down payment and borrows other costs of the executive process, and therefore has the right to demand the implementation of a high-quality, timely and efficient enforcement process.

At the same time, strengthening the role of the private interest of the payer or debtor, free choice of the exercise of their rights in fulfilling the requirements of the executive document by the party of the executive process, expansion of the dispositive principles of the executive process should take the proper place in the legal regulation of executive procedural legal relations.

It is concluded that the study of the executive process within the framework of the civilization process reveals the nature of the interaction and interconnections of the executive process with other types of processes (notarial, civil, economic) concerning the provision of the same right, follow one another or exist parallel to each other, having a peculiar manifestation within each process.

The integrity of the civilization process must be achieved by its civilizational qualities – the nature of jurisdiction, material legal relations, which are based on the rights and obligations of their carriers, the common legal goal – the protection, protection and restoration of violated subjective law, the existence of joint institutions, the private nature of the person's interest etc.

Key words: legal process, civil process, theory of civil process, executive process, restoration of law.

Соціальний феномен цивілістичного процесу є доволі новим і ще недостатньо дослідженим явищем у правовій науці, проте, незважаючи на відсутність відповідного законодавчо закріпленого терміна, саме він домінує у сучасних наукових працях, пов'язаних із дослідженням процесуальної «матерії».

У вітчизняній доктрині концепт цивілістичного процесу слід пов'язувати з впливом гармонізаційних процесів на правозастосовну діяльність, «європеїзацією» цивільного процесу, що є підґрунтям виникнення цивілістичного процесу, удосконаленням наявних процесуальних механізмів, спрямованих на охорону, захист і відновлення суб'єктивних прав осіб щодо забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам.

Розвитку цивілістичного процесу сприяє й зростання ролі процесуальності у правовому регулюванні, втілене

у розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні чисельності процедурно-процесуальних норм, у т. ч. й у виконавчому процесі.

Ідея єдності процесу періодично виникала в різні часи становлення процесуальної думки й особливо актуалізувалася в період пореформенного розвитку країни.

Саме такий період нині переживає держава та правова наука України, що насамперед полягає в концептуальному та змістовному аналізі запроваджених реформ – судової реформи та значного реформування сфери виконання судових рішень і рішень інших органів та переорієнтації правової системи України та права загалом на принцип верховенства права та його реалізації в тих чи інших галузях. Зазначені державницькі перетворення викликають нові хвилі наукових досліджень, об'єктивно викликані закономірностями розвитку суспільства та його потребами.

Коротка історіографія теорії юридичного процесу показує, що процес як нова галузь знань правової науки став вивчатися наприкінці XIX – початку XX ст., що позначилося появою праць видатних російських юристів І.В. Михайловського «Судове право як самостійна юридична наука» (Санкт-Петербург, 1908), М.М. Розіна «Процес, як юридична наука» (Санкт-Петербург, 1910), В.О. Рязановського «Єдність процесу» (Іркутськ, 1920). Тоді дослідження велися в рамках т. зв. «судового права», розглядаючи окремі процеси – цивільний, кримінальний, адміністративний – як гілки цієї єдиної науки.

Протягом століття ідея єдності процесу отримала свій розвиток, набула нових форм і розгорнутої аргументації. Зокрема, вже у 80-х рр. минулого століття В.М. Горшеневим була започаткована теорія юридичного процесу [1, с. 8], як комплексна система органічно взаємопов'язаних правових форм діяльності управомочених органів держави, посадових осіб, а також заінтересованих у рішенні різних юридичних справ інших суб'єктів права.

У зв'язку з цією концепцією в радянські часи в літературі склалися два основні підходи до визначення юридичного процесу (широкий і вузький). У рамках «широкого» підходу юридичний процес розглядався як будь-яка діяльність із застосування права або навіть більш широко, включаючи й правотворчу діяльність, і навіть діяльність будь-якого суб'єкта зі створення та реалізації норм права (В.М. Горшенев, П.С. Недбайло, Д.М. Бахрах, В.Д. Сорокін). Прихильники «вузького» підходу обмежували юридичний процес або лише судовою діяльністю (М.С. Строгович, М.С. Шакарян, Н.А. Чечіна), а в пострадянські часи ще й включали до нього всі види юрисдикційної правоохоронної діяльності незалежно від того, яким органом вона здійснюється (В.М. Протасов, О.Г. Лук'янова).

Юридичному процесу властиві ознаки еволюційного розвитку, коли в певний період соціально-економічного розвитку держави змінюються уявлення про юридичний процес, його цивілістичні характеристики та закономірності.

Цивільний процес як один із класичних видів юридичного процесу зазнав зміни ідеології та методології як з урахуванням інтеграційних процесів – впровадженням у чинне законодавство принципу верховенства права та перспектив його реалізації в судовій практиці, так і зміни предмета судової діяльності та судового захисту, подальшою процедурністю процесу.

Наука процесуального права в сучасному контексті розвивається в напрямі синтезу наукового знання в теорію цивілістичного процесу, що ставить завдання встановлення сутності, змісту, обсягу та структури нової процесуальної категорії.

Інтернаціоналізація (європеїзація) процесу ознаменувала кардинальне реформування національних процесів, що супроводжувалося в Україні (в контексті досліджуваної тематики) реформою судочинства та судоустрою та реформою виконавчого провадження (процесу) і системи органів виконання судових рішень і рішень інших органів, що ще тривають.

У сучасній процесуальній доктрині поняття «цивілістичний процес» було введено в науковий обіг російським процесуалістом Т.В. Сахновим наприкінці 90-х рр. минулого століття [2], яка ототожнює його виключно з судовою формою захисту порушеного права.

Водночас майбутнє цивілістичного процесу авторка вбачає в онтології самого процесу, розвитку методів сучасного процесу, судового захисту (та інших форм і способів захисту та забезпечення права) [3], процедурному розвитку цивілістичного процесу з акцентом на приватно-правові методи регулювання.

Найбільш прогресивною щодо визначення обсягу цивілістичного процесу є позиція, висловлена В.В. Ярковим [4, с. IV, XIII], про те, що процесуальність стала більш

властива несудовим юрисдикціям, цивілістичний процес охоплює як два класичні судові процеси – цивільний та арбітражний, так і діяльність несудових цивільних юрисдикцій – виконавче і нотаріальне провадження, третейський (арбітражний) розгляд.

В Україні така позиція знайшла не лише підтримку в науковому середовищі, але й фактично стала підґрунтям для проведення доктринальних наукових досліджень як на рівні структурних компонентів цивілістичного процесу, так і праць комплексного характеру шляхом виділення його спільних інститутів [5]. Накопичення теоретичного матеріалу збагатило цивілістичний процес і фактично створило передумови для формування нової системи процесуальних знань – теорії цивілістичного процесу. Привертає увагу й те, що більшість наукових досліджень було підготовлено представниками правової наукової школи відомого вченого, професора С.Я. Фурси [6], а представниками кафедри нотаріального, виконавчого процесу й адвокатури Київського національного університету імені Тараса Шевченка під її керівництвом здійснюється подальше поширення ідей цивілістичного процесу шляхом видання тематичного міжнародного збірника наукових статей «Цивілістична процесуальна думка» та науково-практичного журналу «Цивілістична процесуальна думка».

Передумовою поєднання у термін «цивілістичний процес» судових і несудових юрисдикцій є характер матеріальних правовідносин, в основу яких покладено права й обов'язки, зокрема на майно, що дозволяє розглядати матеріальні правовідносини комплексно: від їх оформлення в належній формі, рішення спірних відносин і випадків правопорушень, до ліквідації правопорушень і поновлення прав [7].

Системний аналіз норм Закону України «Про виконавче провадження» дозволяє дійти висновку про питому вагу норм, пов'язаних саме з реалізацією суб'єктивного матеріального права стягувача, яке з тих чи інших причин не знайшло свого відновлення до відкриття виконавчого провадження, правил виконання виконавчих документів майнового характеру, застосування заходів примусового виконання щодо звернення стягнення на майно боржника чи його майнові права, особливо процедури накладення арешту на майно боржника, процесуальних заходів впливу на боржника майнової сфери.

Сформульована С.Я. Фурсою концепція дістала подальшого розвитку в докторській дисертації Т.М. Кучер [8]. Включивши до складу цивілістичного процесу нотаріальний, цивільний і виконавчий процеси, автор виокремлює критерії об'єднання зазначених процесів під однією назвою – це спільність ознак нотаріального, цивільного, виконавчого процесу щодо змісту матеріальних правовідносин, що виникають між їх учасниками, рівністю їх процесуального статусу під час розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження, наявності диспозитивних і змагальних засад, принаймні їх окремих елементів, імперативно-диспозитивного методу правового регулювання, їх кореляційних взаємозв'язків, взаємозумовленості і взаємодії.

Водночас зі змісту дисертації Т.М. Кучер впливає одна з основних ознак виокремлення цивілістичного процесу, і саме ця ознака називалася однією з головних ще основоположниками судового права. Це наявність спільних інститутів складових частин цивілістичного процесу, один із яких – доведення у цивілістичному процесі – був доволі детально викладений автором.

О.О. Кармаза [9] пропонує використовувати дефініцію «цивілістичний процес» як узагальнюючу правову категорію, що об'єднує самостійні приватні юридичні процеси (нотаріальний, цивільний, господарський, виконавчий), а також альтернативні недержавні форми захисту осіб, що мають процесуальний характер (медіаційний процес, тре-

тейський процес) та які пов'язані спільною метою – забезпечення охорони, захисту та відновлення прав громадян та юридичних осіб.

Через призму виконавчого процесу визначення його як приватного за своїм характером є доволі спірним з огляду на можливість виявлення як приватних, так і публічних елементів у правовому регулюванні виконавчих процесуальних правовідносин, наявність як приватного, так і публічного інтересу у виконавчому процесі, поєднання приватної та публічної природи правовідносин, що виникають у здійсненні виконавчого процесу [10].

Неоднозначною виглядає й природа цивільного процесу, класична теорія якого спростовує існування процесуальних правовідносин між сторонами й учасниками справи, акцентуючи саме на відносинах між судом та учасниками справи. Судовий процес асоціюється з публічно-владною метою та завданнями, де суд розпочинає, веде та завершує процес [11, с. 526–527].

Шляхом виконавчого процесу державою забезпечується реалізація функції з примусового виконання рішень судів та інших органів, тому правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням виконання судових рішень і рішень інших органів, також переважно пов'язуються з владною діяльністю держави, що полягає у відновленні прав особи, які знайшли захист в іншому процесі (цивільному чи нотаріальному), в разі добровільного невиконання приписів судового рішення чи рішення іншого органу зобов'язаною особою в порядку, визначеному виконавчим процесуальним законодавством органами державної виконавчої служби чи приватним виконавцем, уповноваженими державою на здійснення виконавчого процесу.

Важливим чинником розвитку виконавчого процесу має стати надання фундаментального значення праву на виконання, що розглядається Європейським Союзом як суттєвий елемент функціонування держави, заснований на верховенстві права. У цьому контексті право на виконання є багатоаспектним і має включати не лише можливість звернення потенційного стягувача до органів державної виконавчої служби чи приватного виконавця з відповідною заявою, але й весь комплекс процесуальних заходів, передбачених виконавчим процесуальним законодавством, тобто здійснення ефективного та якісного виконавчого процесу за пред'явленим виконавчим документом [12].

Подальший розвиток ідей верховенства права в Україні має на меті й поступове їх впровадження у виконавчий процес, зокрема й шляхом приведення національного виконавчого процесуального законодавства у відповідність до європейських стандартів виконання.

Функція відновлення порушеного права стягувача має визначати концептуальні напрями спрямованості виконавчого процесу в бік пріоритету інтересів стягувача, який сплачує авансовий внесок і несе інші витрати виконавчого процесу, а тому й має право вимагати здійснення своєчасного й ефективного виконавчого процесу.

Посилення ролі приватного інтересу стягувача або боржника, вільний вибір реалізації своїх прав під час виконання вимог виконавчого документа стороною виконавчого процесу, розширення диспозитивних засад виконавчого процесу має посісти належне місце у правовому регулюванні виконавчих процесуальних правовідносин.

У цивілістичному процесі реалізується не лише право на судовий захист, яке втілюється в отриманому позивачем на свою користь судовому рішенні, але й право на захист у несудових юрисдикціях – як у нотаріальному, так і виконавчому процесі. У кожному самостійному юридичному процесі (нотаріальному, цивільному чи виконавчому) йдеться про суб'єктивне матеріальне право та вирішення конфлікту, пов'язаного з його реалізацією. Виконавчим процесуальним правовідносинам також властива конфлік-

тність, і, насамперед, вони характеризуються конфліктом інтересів стягувача та боржника, який не зникає з винесенням судового рішення чи вчиненням виконавчого напису нотаріусом.

Шляхи вирішення конфлікту в рамках цивільного судочинства пов'язуються із застосуванням як раніше відомих правових засобів – відмови позивача від позову, залишення позову без розгляду, укладенням мирової угоди, так і запровадженням нової моделі примирення – процедури врегулювання спору за участю судді.

У свою чергу, нотаріальний процес сприяє зниженню спірності відносин цивільного обігу, дозволяючи попередити потенційний конфлікт або вирішити його без звернення до суду.

Отже, вважаємо доцільним говорити про пріоритет охорони, захисту та відновлення приватного права й інтересу порівняно з публічним інтересом.

Зовнішня мета забезпечення охорони, захисту та відновлення прав громадян і юридичних осіб цивілістичного процесу кореспондується з її внутрішнім проявом у виконавчому процесі.

На відміну від нотаріального процесу, здійснення охорони прав фізичних та і осіб у виконавчому процесі є не так яскраво вираженим, що впливає з його природи. До засобів охорони у виконавчому процесі можливо віднести реєстрацію боржника в Єдиному реєстрі боржників, застосування заходів відповідальності боржника за невиконання вимог державного чи приватного виконавця, передбачених виконавчим процесуальним законодавством, заходів впливу на боржника тощо.

Захист суб'єктивних прав стягувача, боржника та інших осіб здійснюється способами та засобами, передбаченими виконавчим процесуальним законодавством. До них належать:

- 1) оскарження рішень, дій (бездіяльності) державного чи приватного виконавця у разі примусового виконання виконавчого документа;
- 2) визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню, та стягнення на користь боржника безпідставно одержаного стягувачем за виконавчим листом;
- 3) пред'явлення до суду позову на захист порушених прав, свобод чи інтересів стягувача або боржника чи інших осіб;
- 4) подача скарги на порушення порядку накладення арешту на майно та про звільнення майна боржника з-під арешту;
- 5) поворот виконання.

Відновлення порушеного права стягувача у виконавчому процесі полягає у фактичній реалізації його суб'єктивного матеріального права, що супроводжується задоволенням його матеріального блага та виступає процесуальною гарантією забезпечення прав сторін виконавчого процесу та виконання конституційного принципу обов'язковості судових рішень (ст. 129 Конституції України).

Дослідження виконавчого процесу в рамках цивілістичного процесу дозволяє виявити характер взаємодії та взаємозв'язків виконавчого процесу з іншими видами процесів (нотаріальним, цивільним), що стосуються забезпечення одного й того ж права, йдуть один за одним або існують паралельно, маючи своєрідний прояв всередині кожного процесу.

З огляду на викладене цілісність цивілістичного процесу має досягатися його цивілістичними характеристиками та властивостями – характером юрисдикції, матеріальних правовідносин, в основу яких покладено права й обов'язки їх носіїв, спільною правовою метою – охороною, захистом і відновленням порушеного суб'єктивного права, наявністю спільних інститутів, приватним характером інтересу особи тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теория юридического процесса / под общ. ред. В.М. Горшенева. Харьков: Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1983. 192 с.
2. Сахнова Т.В. Реформа гражданского процесса: проблемы и перспективы. Государство и право. 1997. № 9. С. 50–56; Сахнова Т.В. Справедливый судебный процесс: иллюзия или реальность? Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития: сб. науч. тр. Екатеринбург, 2000. С. 22–32.
3. Сахнова Т.В. Процедуры в гражданском процессе (nota bene к будущему). Teise. 2009. Vol. 71.
4. Ярков В.В. Юридические факты в гражданском процессе. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 608 с.
5. Кармаза О.О. Концепція охорони та захисту житлових прав у цивільному процесі: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014. 36 с.; Курило М.М. Єдність цивільного процесу: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014. 35 с.; Дерій О.О. Алiментні зобов'язання у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2014. 18 с.; Нікітюк О. Охорона та захист права спільної власності у цивільному процесі: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. К., 2017. 20 с.; Кучер Т. Теорія доведення в цивільному процесі: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. К., 2017. 42 с.
6. Нікітюк О.М. Правова наукова школа Фурси С.Я. / упоряд. Фурса Є.І., Нікітюк О.М. К.: Алерта, 2016. 456 с.
7. Фурса С.Я., Фурса Е.И. Гражданский процесс в Украине: основные проблемы становления и тенденции развития. Сборник материалов международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения доктора юридических наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ Маргариты Андреевны Вкут. Гражданский процесс: основные проблемы и тенденции развития. Саратов: Издательский центр Наука, 2012. С. 382–387.
8. Кучер Т.М. Теорія доведення в цивільному процесі: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. К., 2017. 490 с.
9. Кармаза О.О. Поняття та зміст цивільного юридичного процесу. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. 2017. № 3 (15). С. 146–152.
10. Щербак С.В. Публічні та приватні засади в правовому регулюванні виконавчих процесуальних правовідносин. Цивільна процесуальна думка: науково-практичний журнал. 2018. № 1. С. 64–68.
11. Мурадян Э.М. Судебное право. СПб: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 575 с.
12. Щербак С.В. Виконавчі процесуальні правовідносини: ідеологічний аспект. Eurasian Academic Rese. 2018. № 7 (25). С. 47–52.